

Franka Milišić

Centar za mentalno zdravlje, Dom Zdravlja, Kiseljak

franka.milicic@hotmail.com

Sonja Barić

Kiseljak

Gordana Berc

Studijski centar socijalnog rada, Pravnog fakulteta u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad

Povezanost ranih roditeljskih poruka s mentalnim zdravljem i poremećajima u ponašanju adolescenata u Kiseljaku

Sažetak

Za razvoj zdrave ličnosti djeteta i njegovu uspješnu socijalizaciju temeljni su obiteljski odnosi, prvenstveno odnos između roditelja i djece. Porukama koje roditelji svakodnevno upućuju svojoj djeci oni svjesno ili nesvjesno, slučajno ili namjerno, utječu na njihov odgoj i sazrijevanje, kako tjelesno tako i psihičko. U radu se razmatra povezanost ranih roditeljskih poruka s mentalnim zdravljem i poremećajima u ponašanju adolescenata u Kiseljaku. U tom smislu govori se o konceptu ranih roditeljskih poruka E. Bernea koji je kod nas istraživao J. Janković sa suradnicima i razvio za to potreban instrumentarij.

U segmentu istraživanja povezanosti ranih roditeljskih poruka s mentalnim zdravljem adolescenata u Kiseljaku ustanovljeno je da su poruke ljubavi i potvrđivanja od strane oba roditelja povezane s manjim stupnjem neuroticizma kod adolescenata. Veće osnaživanje i poticanje od majki i očeva povezano je s manjom prisutnošću i stupnjem psihotizma adolescenata. Potvrda djetetove kompetencije i od oca i od majke pogoduje razvoju ekstraverzije kod učenika, dok kod učenika za razvoj ekstraverzije pogoduju očeve poruke potvrđivanja i ljubavi. Kod učenika negativne rane poruke roditelja kao što je optuživanje i emocionalno/fizičko kažnjavanje povezane su s neuroticizmom i psihotizmom, a kod učenika samo sa psihotizmom. Poruke osnaživanja i poticanja majki sprečavaju kod učenika pojavu psihotizma.

Rezultati segmenta istraživanja povezanosti ranih roditeljskih poruka s poremećajima u ponašanju adolescenata pokazuju statistički značajnu povezanost negativnih poruka

majki s rizičnim i društveno neprihvatljivim ponašanjem adolescenata. Također se pokazalo da postoji i statistički značajna povezanost između negativnih ranih poruka oca i društveno neprihvatljivih i rizičnih ponašanja adolescenata. Tako je emocionalno i fizičko kažnjavanje povezano sa činjenjem prekršaja, delinkventnim, nepoželjnim normativnim ponašanjem i zlouporabom psihoaktivnih tvari. Pokazalo se da postoji statistički značajna razlika u percepciji potvrđivanja kompetencija ispitanika u odnosu na ispitanice, kao i da su učenici češće sudjelovali u delinkventnim radnjama, kršenju pravila, bili uključeni u razbojnička i seksualno rizična ponašanja od učenica.

Ključne riječi: mladi, rane roditeljske poruke, mentalno zdravlje, poremećaji ponašanja

Correlation of Early Parental Messages with Mental Health and Behavioral Disorders in Adolescents in Kiseljak

Summary

To develop a child personality and his successful socialization, family relationships, and especially the relationship between parents and child is fundamental. Messages that parents refer to their child on every day level affecting his development and maturation, both physically and mentally, with no difference if messages are sent consciously or unconsciously, accidentally or intentionally. The paper is focused on the correlation of early parental messages with mental health and behavioral disorders in adolescents in Kiseljak. In this respect, the concept of early parental messages by E. Berne is discussed. Based on this concept J. Jankovic and his associates developed required instruments applied in a few research projects. It is confirmed that there is a correlation in early parental messages with mental health of adolescents in Kiseljak. It was found that the message of love and ratification by both parents are associated with lower levels of adolescents' neuroticism. Greater empowerment and encouragement of mothers and fathers are associated with a lower degree of adolescents' psychoticism. The parental confirmation of the child's competence from both father and mother helps to adolescents' extraversion for boys and girls, but fathers' messages of confirmation and love develop extraversion for girls.

Negative early parental messages, such as accusations and emotional or physical punishment are associated with neuroticism and psychoticism at boys, but for this messages are associate with psychosis. Messages of empowering and encouraging sending by mothers prevent the occurrence of psychoticism for both sexes.

Results also show a statistically significant correlation with negative messages of mothers with high-risk and socially unacceptable behavior of adolescents. Also, was shown that there is a statistically significant correlation between negative early messages of fathers' and socially unacceptable and adolescents' risk behavior. Thus, the emotional and physical punishments are associated with committing an offense, delinquent behavior, undesirable normative behavior and substance abuse.

Also, the data show a statistically significant difference in male and female adolescents' perception of parental competence confirmation and that male adolescents are often then female adolescents engaged in delinquent activities, involved in robberies and sexual risk behaviors.

Keywords: *young, early parental messages, mental health, behavioral disorders*

Uvod

Obitelj kao primarna ljudska skupina ima izuzetno snažan i raznolik utjecaj na razvoj djeteta, a osobitu važnost u tom smislu ima odnos roditelja prema djeci, koji može biti presudan ne samo u procesu djetetove socijalizacije, nego i u njegovom cjelokupnom psihološkom, socijalnom, kao i somatskom rastu i razvoju (Janković, Begić, Krišto, 2011). Obiteljski, a osobito roditeljski, utjecaji dolaze u interakciju s djetetovim osobnim obilježjima uvjetovanim nasljeđem, modeliranjem u djetetovoj obitelji, ključnim elementima kulture u kojoj se socijalizira, te znanjima i vještinama u odgojno-obrazovnom procesu. Međutim, oni mogu pridonijeti i razvoju psiholoških, osobito emocionalnih, poteškoća i problema u ponašanju (Kurdek, 2003; Lengua, Honorado i Bush, 2007; Desjardins, Zelenski i Coplan, 2008; Skreitule-Pikse, Sebre i Lubenko, 2010; Meunier i sur, 2011, prema Janković i Laklija, 2011). Djeca imaju snažnu potrebu da od roditelja budu prihvaćena i voljena (Rohner i Britner, 2002, prema Janković i Laklija, 2011; Juul, 2008), a koliki je značaj zadovoljenja te potrebe govori činjenica da ljubav i njoj srodne pozitivne emocije imaju veliku važnost za održavanje dinamičke ravnoteže organizma odraslih, a za djecu, osobito novorođenčad i djecu dojenačke dobi, one su od presudnog značenja za sam biološki opstanak (Janković, 2008). Naime, u slučaju većeg deficita ljubavi i komunikacije kod djece može doći do poremećaja u vidu marazma, s karakterističnim zaostajanjem u psihosomatskom razvoju, koje u ekstremnom slučaju može imati i letalan ishod (Janković i Laklija, 2011).

Utjecaj roditelja na dijete najčešće je promatran kroz djelovanje određenog roditeljskog stila. Roditeljski odgojni stil se najčešće definira kao zbroj roditeljskih vrijednosti, stavova prema djetetu i emocionalnih prilika u kojima se donose različite roditeljske odluke (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Postoji nekoliko različitih tipologija roditeljskih stilova, a najčešće se citira ona koju je definirala D. Baumrind, u kojoj se najvažnijim elementom roditeljske funkcije smatra roditeljski nadzor (kontrola), te u skladu s tim razlikujuju tri različita roditeljska stila: autoritarni (kruti-strogi) stil, autoritativni (demokratski-dosljedan) i kao treći permisivni (popustljivi) roditeljski stil. Maccoby i Martin (1983) su već postojeću podjelu Baumrind nadogradili tako da su roditeljski nadzor koncipirali i preimenovali u zahtjevnost i uveli dimenziju roditeljske topline, odnosno roditeljske osjetljivosti na potrebe djeteta te su ponudili podjelu na četiri osnovna roditeljska odgojna stila (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). **Autoritarni (autokratski, kruti-strogi) roditeljski stil** predstavlja kombinaciju emocionalne hladnoće i čvrste kontrole. Ovakav odgojni stil obilježen je velikim roditeljskim očekivanjima i strogim nadzorom, ali i manjkom topline i potpore (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Takva djeca imaju slabije razvijene socijalne kompetencije, najčešće su povučena i pokazuju manjak inicijative za uspostavom odnosa (Lengua, Honorado i Bush, 2007, prema Janković i Laklija, 2011). **Autoritativni (demokratski-dosljedan)**

roditeljski stil jest onaj u kojem roditelji postavljaju velike zahtjeve koji su primjereni djetetovoj dobi, određuju granice i provode nadzor, ali djetetu pružaju veliku toplinu i potporu (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Djeca takvih roditelja pokazuju višu razinu motivacije za uspjehom u školi, imaju razvijenije vještine rješavanja problema, razvijeniju samokontrolu i osjećaj empatije. To ih u društvenom okruženju čini kompetentnijima i društveno odgovornima (Bašić i Janković, 2000; Gartstein i Fagot, 2003; Lengua, Honorado i Bush, 2007; Desjardins, Zelenski i Coplan, 2008, prema Janković i Laklija, 2012). **Permisivni (prepopustljivi) roditeljski stil** karakteriziran je niskom razinom zahtjeva i slabom kontrolom, ali djeci pružaju veliku toplinu i potporu (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Za ovaj odgojni stil je karakteristično da roditelji ispunjavaju sve zahtjeve djece pružajući im tako nerealnu sliku svijeta, a kao rezultat toga, suprotno očekivanjima, djeca postaju nesigurna, nesnalažljiva, impulzivna i u konačnici agresivna (Janković, 2008). Permisivni stil roditeljstva povezan je s nižim stupnjem samokontrole (Lengua, Honorado i Bush, 2007, prema Janković i Laklija, 2012) i višim stupnjem fizičke agresivnosti djece (Rubin, Stewart i Chen, 1995, prema Janković i Laklija, 2011). **Zanemarujući (indiferentni, zapuštajući) roditeljski stil** karakteriziran je postavljanjem niskih zahtjeva, niskim stupnjem nadzora, bez topline i potpore (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Djeca koja su tako odgajana neuspješna su u školi, imaju nizak stupanj socijalne kompetencije i pokazuju stalno neprijateljstvo i otpor, a često manifestiraju neprihvatljive oblike ponašanja (Janković, 2008). Dječaci su u odnosu na djevojčice u višem stupnju rizika za razvoj eksternaliziranih (Keenan i Shaw, 1997; Spieker i sur, 1999, prema Janković i Laklija, 2011), dok su djevojčice sklonije razvoju internaliziranih problema u ponašanju (Stacks i Goff, 2006, prema Janković i Laklija, 2011).

O posljedicama različitog odnosa roditelja i djece govori i **Rohnerova teorija roditeljskog prihvatanja–odbijanja** (Rohner i Britner, 2002; Rohner, Khaleque i Cournoyer, 2003, prema Janković i Laklija, 2011), koja polazi od toga da za dobar odgoj nije presudan roditeljski stil, nego je presudno roditeljsko prihvatanje. Izražavanje topline kroz poljubac, milovanje, pohvale i nježne riječi, kroz takozvano roditeljsko prihvatanje bitno je i pokazalo se dobro osobito u razvoju djece između 7 i 12 godina. Takva djeca razvijaju poželjna ponašanja. Odbijana djeca koja nisu iskusila dovoljno ljubavi i nježnosti od svojih roditelja razvila su negativna ponašanja (Čudina-Obradović-Obradović, 2006). Topli roditelji koji njeguju i potiču djetetovu komunikaciju u socijalnom okruženju i autonomiju odgajaju dijete koje će imati pozitivnije vrednovanje sebe kao osobe, a roditelje doživljavati kao utočište u situacijama stresa (Cicchetti i Toth, 1998; Lengua, Honorado i Bush, 2007, prema Janković i Laklija, 2011). Najbolje odgojne rezultate postigli su roditelji koji su svom djetetu – adolescentu, dopuštali da donosi samostalne odluke, ali pri tom nenametljivo nadzirali kako provodi slobodno vrijeme i s kime se druži (Deković i sur, 2003, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Rane poruke roditelja

Koncept ranih roditeljskih poruka u teoriju i praksu uveo je tvorac Transakcijske analize (TA) E. Berne, a kod nas ga je dalje istraživao i razvijao J. Janković sa svojim suradnicima (Janković, Begić, Krišto, 2011). Težište teorije transakcijske analize je, u skladu s imenom, na transakcijama (Janković, 2012). Pod *transakcijom* se podrazumijeva poruka jedne osobe iz određene životne pozicije i ego stanja upućena drugoj osobi koja ju prima i na nju odgovara iz jedne od svojih mogućih životnih pozicija i ego stanja. Poruke su formulirane kao poticaj (*stroke*) koji predstavlja jedinicu transakcije, a na njega dolazi odgovor u vidu poticaja (*strokea*) ili otpisivanja (*discounta*) kao odgovor na prisutnost ili neku akciju druge osobe (Janković i Laklija, 2011). Transakcija se jednostavnije može prikazati na sljedeći način: *1 transakcijski poticaj + 1 transakcijski odgovor = 1 transakcija*. Ona je, dakle, razmjena poruka između dvije osobe, a sastoji se od poticaja i odgovora ili reakcije između specifičnih ego stanja. Nastaje kada se nekomu obraćamo i on nam odgovara. Osoba koja započinje komunikaciju šalje poticaj iz određenog ego stanja, a reakcija na poticaj (verbalna ili neverbalna) iz određenog ego stanja druge osobe predstavlja odgovor. Razmjena transakcija je komunikacija (Žanko, 1999).

Roditelji mogu iz svakoga ego-stanja slati poruke svojoj djeci. One mogu biti verbalne i neverbalne, te u vidu poticanja ili otpisivanja (Janković i Laklija, 2011). Berne tumači da (prema Janković i Laklija, 2011) *poticaj (stroke)* predstavlja jedinicu pozitivne, a *otpisivanje (discount)* jedinicu negativne komunikacije. I poticaj i otpisivanje mogu svojom formulacijom biti pozitivni i negativni, direktni i indirektni. Ipak, među njima postoje i bitne razlike: *stroke* kao odgovor na samo postojanje ili neku osobinu, ponašanje, funkcioniranje osobe je istinit i odgovara realitetu, daje pravo na pozitivne promjene i potiče napredovanje, a *discount* prenaplašava ponašanje i osobine osobe bilo u pozitivnom ili negativnom smislu, te znači odbacivanje i otpisivanje (Janković i Laklija, 2011).

Ovisno o ranim i kasnijim porukama roditelja kao prvih autoriteta i ideala djece i porukama značajnih drugih iz primarne obitelji ili socijalne mreže, formira se ličnost djeteta sa specifičnim određenjima organizacije osjećaja, mišljenja i socijalnog funkcioniranja (Janković, 2004). Temeljem toga kod djece se zahtijeva donošenje takozvanih „ranih odluka“ koje predstavljaju osnove preuzimanja i daljnjeg izgrađivanja određenih „životnih pozicija“ (Janković, 2012, Haris, 1998). Kombinacije pozitivnog i negativnog odnosa prema sebi i drugima daju četiri osnovne životne pozicije: ja sam OK, ti si OK” ili „+ +“, „ja sam OK, ti nisi OK” ili „+ -“, „ja nisam OK, ti si OK” ili „- +“, „ja nisam OK, ti nisi OK” ili „- -“ (Janković, Begić, Krišto, 2011). Koncept životnih pozicija na jednostavan način pokazuje bazični odnos osobe prema sebi, drugima i svijetu oko sebe (Janković, 2012) i umnogome utječe na njen način komuniciranja, ponašanja, održavanja odnosa i na cjelokupan život osobe (Janković i Laklija, 2011).

Ovisno o ranim, a onda i kasnijim, porukama upućenima od roditelja kao prvih autoriteta i ideala djece kao i značajnih drugih iz primarne obitelji ili socijalne mreže, formira se ličnost djeteta sa specifičnim određenjima organizacije osjećaja, mišljenja i socijalnog funkcioniranja (Janković, 2004) te zahtijevaju donošenje takozvanih „ranih odluka“, osnove preuzimanja i daljnjeg izgrađivanja određenih „životnih pozicija“ (Janković, 2012, Harris, 1998). Kombinacije pozitivnog i negativnog odnosa prema sebi i drugima daju četiri osnovne životne pozicije („ja sam OK, ti si OK“ ili „+ +“, „ja sam OK, ti nisi OK“ ili „+ -“, „ja nisam OK, ti si OK“ ili „- +“, „ja nisam OK, ti nisi OK“ ili „- -“) (Janković, Begić, Krišto, 2011) koje na jednostavan način pokazuju bazični odnos osobe prema sebi, drugima i svijetu oko sebe (Janković, 2012) i umnogome utječu na njezinu komunikaciju, ponašanje, odnose i cjelokupan život (Janković i Laklija, 2011).

Temeljem ranih odluka koje dijete donosi na osnovi iskustva sa svojim roditeljima i njihovim ranim porukama nastaje djetetov „životni skript“ ili scenarij (Janković, 2012), životno važno određenje prema sebi i svijetu oko sebe, koji nikada nije jasno, vidljivo izražen, ali koji vodi dijete kroz život i „igre“, koje će ponavljati bez obzira koliko ga onemogućavale u razvoju, napredovanju i činile sretnim ili nesretnim (Berne, 1984, 1989, prema Janković i Laklija, 2011). Kako koncept roditeljskih odgojnih stilova daje samo okvirna određenja odnosa roditelja s djecom, nemoguće je velikom broju roditelja dosljedno primjenjivati optimalne postupke u odgoju djece. Stoga Janković (2006) istražuje rane roditeljske poruke kako bi mogao ponuditi jasniji i određeniji koncept i konkretne smjernice kvalitetnog odgoja novih naraštaja.

Ličnost i roditeljski utjecaji na dijete

Jedna od pojednostavljenih definicija određuje ličnost kao jedan stabilan oblik ponašanja i doživljavanja što ga je neka osoba razvila tijekom života na osnovi genetskog naslijeđa (Šverko i sur, 2011). *Allport (1937, 1961, prema Kecmanović i sur, 1989) definira ličnost kao dinamički sklop onih psihofizičkih sustava koji u pojedincu određuju njegovo jedinstveno prilagođavanje okolini. Izraz dinamički znači da se ličnost stalno razvija i mijenja iako postoji sklop koji povezuje njene sastavne dijelove. Razvoj ličnosti ostvaruje se kroz interakciju naslijeđa i okoline.*

Eisenck glavnim dimenzijama ličnosti ističe: neurotizam, emocionalnu stabilnost i introverziju - ekstraverziju (Šverko i sur, 1994). Prvu dimenziju ličnosti pod nazivom neuroticizam, odnosno emocionalna (ne)stabilnost, označava opseg anksioznosti, depresivnosti, opsesivnosti ili pak smirenosti, vedrine i stabilnosti u raspoloženjima osobe. Drugu dimenziju pod nazivom ekstraverzija označava osobe koje su društvene i pune energije, a introvertirane su one povučene i tihe (Šverko i sur, 1994).

Tipičan ekstravert je društven, voli zabave, ima mnogo prijatelja, rado komunicira s ljudima, ne voli čitati ili nešto ozbiljno proučavati. Čezne za uzbuđenjima, voli riskirati, znatiželjan je, naglo reagira i općenito je impulzivan. Uživa u neslanim šalama, uvijek ima spreman odgovor i spreman je za promjene. Voli stalno biti u pokretu i nešto raditi, zna biti agresivan i lako izgubiti strpljenje, ne kontrolira dobro osjećaje i ne može se uvijek u njega pouzdati (H. J. Eisenck i S. B. G. Eisenck, 1975, prema H. J. Eisenck i S. B. G. Eisenck, 2003).

Tipičan introvert je tih, sklon introspekciji, više voli druženje s knjigom nego s drugima, suzdržan je prema svima osim prema najbližim prijateljima. Voli planirati, dobro razmisli prije svakog postupka i ne povodi se trenutačnim porivima. Strogo kontrolira osjećaje, rijetko je agresivan i ne gubi lako strpljenje (H. J. Eisenck i Sybil B. G. Eisenck, 1975, prema H. J. Eisenck i S. B. G. Eisenck, 2003).

Osobe sa visokim P rezultatom (psihoticizam) su usamljene, nije ih briga za druge ljude, često su neugodni, čini se kao da nigdje ne pripadaju. Znaju biti nehumani, okrutni i bezosjećajni. Prema drugima se ponašaju neprijateljski, čak i prema najbližima, i agresivno, čak i prema onima koje vole. Vole praviti budale od drugih. Karakteristike djece sa visokim P rezultatom; izolirana, neugodna, hladna i bešćutna prema vršnjacima i životinjama, agresivna i neprijateljski raspoložena čak i prema najbližima. Osim toga, i odrasli i djeca sa visokim P rezultatom slabo su socijalizirani, jer su empatija, osjećaj krivnje, razumijevanje drugih za njih nepoznanice (H. J. Eisenck i S. B. G. Eisenck, 1975, prema H. J. Eisenck i S. B. G. Eisenck, 2003). Uvjeti života i odnosi u obitelji često onemogućuju razvoj zrele ličnosti (Šverko i sur, 1994). Dijete je osobito snažno podložno i utjecaju društvene okoline, od njegovog biološkog rođenja pa sve do kraja adolescencije, do socijalnog poroda. Na tom putu obitelj ima značajno mjesto i veliku ulogu (Janković, 2012).

Naziv pubertet, prema Pernar i Frančišković (2008) podrazumijeva termin kojim se označavaju biološke, anatomske i fiziološke promjene, koje se javljaju na početku drugog desetljeća života. Faza je to čovjekovog tjelesnog razvoja koja se događa u prosjeku oko trinaeste godine, a osnovna joj je karakteristika spolno sazrijevanje. Potkonjak i Šimleša (1989) navode da prema nekim periodizacijama pubertet prethodi adolescenciji, dok je prema drugima to samo prva faza adolescencije. Kad se govori o adolescenciji, misli se na razdoblje kad osoba iz djetinjstva prelazi u odraslo doba, pri čemu se događaju mnoge promjene na svim razinama, od tjelesne, psihičke, intelektualne pa sve do osjećajno-spolne, društvene, duhovne. Razdoblje adolescencije se može nazvati i „tranzicijskim“ i kao takvo ono je bremenito napetostima i poremećajima (Cian, 1988, prema Ninčević, 2009).

Ciljevi i hipoteze istraživanja

Osnovni ciljevi ovog istraživanja bili su ispitati povezanost ranih roditeljskih poruka sa osobinama ličnosti i poremećajima ponašanja adolescenata u Kiseljaku.

Posebni ciljevi istraživanja bili su:

- Ispitati povezanost ranih roditeljskih poruka majke, odnosno oca s osobinama ličnosti adolescenata, sukladno PEN (*psihoticizam-ekstraverzija-neuroticizam*) modelu ličnosti koji je predložio Hans Eysenck.
- Utvrditi postoji li povezanost između ranih roditeljskih poruka majki odnosno očeva i poremećaja ponašanja srednjoškolaca u Kiseljaku.
- Ispitati postoje li razlike među učenicama i učenicima u osobinama ličnosti prema PEN Eysenckovom modelu ličnosti i poremećajima u ponašanju.

Hipoteze

U skladu s prethodnim istraživanjima, teorijskim pretpostavkama i poznatim trendovima u okviru razvojne psihologije i razvojne psihopatologije, te ciljevima ovog istraživanja postavljene su sljedeće hipoteze:

- H1: Rane poruke djetetu upućene od majki i očeva koje predstavljaju *optuživanje i emocionalno i fizičko kažnjavanje/zlostavljanje* u pozitivnoj su korelaciji s razinom *neuroticizma i psihoticizma*, a u negativnoj s *ekstraverzijom*.
- H2: Rane poruke majki i očeva koje upućuju na *osnaživanje i poticanje djeteta* u negativnoj su korelaciji s razinama *neuroticizma i psihoticizma*, a u pozitivnoj sa rezultatima na skali *ekstraverzije*.
- H3: Rane poruke *ljubavi i potvrđivanja* koje su majke i očevi upućivali svojoj djeci u negativnoj su korelaciji sa stupnjem *neuroticizma i psihoticizma*, a u pozitivnoj s *ekstraverzijom*.
- H4: Rane poruke kojima su majke i očevi davali *potvrdu djetetovoj kompetenciji* u negativnoj su korelaciji sa stupnjem *neuroticizma i psihoticizma*, a u pozitivnoj s *ekstraverzijom*.
- H5: Nema razlika, s obzirom na spol ispitanika, u povezanosti ranih poruka majki i očeva sa *neuroticizmom, psihoticizmom i ekstraverzijom*.
- H6: Očekuje se da postoji statistički značajna povezanost ranih poruka i majki i očeva s različitim društveno neprihvatljivim oblicima ponašanja adolescenata.
- H7: Očekuje se da postoje statistički značajne razlike u percepciji ranih roditeljskih poruka u odnosu na spol ispitanika.
- H8: Očekuje se da postoje razlike u samoiskazu sklonosti određenim rizičnim i društveno neprihvatljivim oblicima ponašanjima u odnosu na spol ispitanika.

Metodologija istraživanja

Ovo kvantitativno istraživanje ujedno je i korelacijsko i anketno budući da je tražena povezanost među nezavisnim varijablama za što je korišten upitnik sastavljen od više cjelina i postupci izračunavanja odgovarajućih pokazatelja povezanosti statističkim paketom SPSS.

Ispitanici

U istraživanje je bio uključen 221 učenik drugih (n=109 ili 49,5%) i trećih (n=111 ili 50,5%) razreda sljedećih srednjih škola u Kiseljaku:

- Gimnazija "Ivan Goran Kovačić"
- Srednja ekonomska škola
- Srednja medicinska škola

Dob ispitanika se kretala u rasponu od 15 do 18 godina, dok je prosječna dob bila 16,62 (M=16,62, sd=0,58). Ispitanika je bilo 86 (38,9%), a ispitanica 135 (61,19%).

Instrumentarij

U ovom istraživanju primijenjeni su sljedeći instrumenti:

- Skala ranih roditeljskih poruka (RRP, Janković 2006, Janković, Laklija, Blažeka Kokorić, 2008),
- Test ličnosti po Eisencku,
- Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja (SRDP-2007, Ručević, Ajduković i Šincek, 2007),
- Upitnik za prikupljanje osnovnih sociodemografskih podataka konstruiran za ovu priliku.

Skala ranih roditeljskih poruka (RRP-1, Janković, 2006; Janković, Laklija i Blažeka Kokorić, 2008) sastoji se od 44 tvrdnje koje predstavljaju poruke koje su roditelji slali djeci, riječima i ponašanjem. Ove poruke mogu biti pozitivne: "Ponašanjem, mimikom, pokazivali su zadovoljstvo onim što činim", ali i negativne: "Govorili su mi kako sa mnom nešto nije u redu.". Na skali od 0 do 3 (nikada, ponekad, često, uvijek) procjenjuje se učestalost ovih poruka posebno kod majke, posebno kod oca. U nekim prethodnim istraživanjima i iskustvima autora/ca s ovom skalom izdvojila su se četiri interpretabilna faktora koji ukazuju na različit sadržaj ranih poruka poslanih djetetu. Učinjena je faktorska analiza, odvojeno za rane poruke majki i za rane poruke očeva. Četverofaktorska solucija se u oba slučaja pokazala dobro odabranom i reprezentativnom. U slučaju ranih poruka majki ovi faktori ukupno objašnjavaju 42,123% varijance manifestnih varijabli, a

u slučaju poruka očeva 43,199% varijance. Varimax (ortogonalnom) rotacijom potvrđeni su raniji rezultati pa su i nazivi faktora (koji se ujedno odnose na istoimene subskele) preuzeti iz prethodnih istraživanja:

1. *Optuživanje i emocionalno i fizičko kažnjavanje (zlostavljanje);*
2. *Oснаživanje i poticanje;*
3. *Poruke ljubavi i potvrđivanja;*
4. *Davanje potvrde djetetove kompetencije.*

Čestice koje odgovaraju svakom od faktora se većinom poklapaju s onima dobivenima u prethodnim studijama. Ipak, u ovom istraživanju pokazale su se male razlike u značajnim česticama ranih poruka majki i očeva.

Subskala – faktor: *optuživanje i emocionalno i fizičko kažnjavanje (zlostavljanje)* sastoji se od 14 čestica. Razlika među spolovima nađena je u tek jednoj čestici (19). Ona se ovdje prvi puta pojavila. Cronbach alpha koeficijent za ovaj faktor iznosi 0,868.

Subskala – faktor: *osnaživanje i poticanje*, sadrži 10 čestica za rane poruke majki. Pouzdanost Cronbach alpha, unutarnje konzistencije, iznosi $\alpha = 0,733$. Istoimenu subskalu kod ranih poruka očeva, čini 6 tvrdnji, a Cronbachov alpha koeficijent iznosi 0,723.

Subskala – faktor: *poruke ljubavi i potvrđivanja* za poruke majki čini 6 tvrdnji. Koeficijent alpha je $\alpha = 0,723$. U slučaju ranih poruka očeva je isto tako 6 čestica. Cronbachov koeficijent je nešto je veći i iznosi 0,749.

Subskala – faktor: *davanje potvrde djetetove kompetencije* je subskala s 5 poruka majke. Pouzdanost skale utvrđena koeficijentom unutarnje konzistentnosti je $\alpha = 0,665$ (što je dovoljno visoko s obzirom na mali broj tvrdnji). U slučaju ranih poruka očeva razlika je isto tako prisutna u jednoj čestici (17) manje. Cronbach alpha iznosi 0,652 (za samo četiri čestice). U usporedbi s istraživanjem u kojemu su autori ovog instrumenta radili njegovu validaciju (Janković, Laklija i Blažeka Kokorić, 2008), ovi koeficijenti unutarnje konzistencije su nešto niži zbog manjeg broja ekstrahiranih čestica.

Eysenckov upitnik ličnosti za djecu (Junior EPQ, Eysenck & Eysenck, 1975) mjeri sljedeće dimenzije ličnosti: introverziju-ekstraverziju, emocionalnu stabilnost-neuroticizam, psihoticizam i disimulaciju (sklonost davanju socijalno-poželjnih odgovora koje u ovom slučaju nećemo analizirati). Može se primjenjivati individualno ili grupno, a primjena okvirno traje od 10-15 minuta. Čestice su dihotomnog (da-ne) formata, a ukupno ih je 81.

Kako shodno teoriji ličnosti koju predlaže Eysenck, te samom eksplicitnom navodu, ovaj test mjeri četiri dimenzije ličnosti, da bismo istražili njegovu faktorsku strukturu, unaprijed smo zadali četverofaktorsko rješenje. Utvrdili smo da ova četiri faktora objašnjavaju 25,734% varijance manifestnih varijabli, a nakon toga smo izvršili Varimax rotaciju, kako bismo pojednostavili interpretaciju dobivenih podataka. Potom smo na

isti način, kao u slučaju Skale ranih poruka majke i oca, napravili odabir čestica koje će činiti ove subskale i samim tim ući u daljnju analizu. Rezultati su sljedeći:

- I faktor (skala): *Neuroticizam - 15 čestica*. Što osoba postiže viši rezultat na ovoj skali, to je manje emocionalno stabilna. Cronbach alpha iznosi 0,815.
- II faktor (skala): *Disimulacija - 17 čestica*. Neke od čestica se inverzno boduju, a viši rezultat ukazuje na veću sklonost davanju socijalno-poželjnih odgovora. Cronbach alpha iznosi 0,756.
- III faktor (skala): *Psihoticizam - 13 čestica*. Neke od čestica se inverzno boduju, a viši rezultat ukazuje na veću agresivnost, bezosjećajnost, emocionalnu hladnoću, slabiju empatiju i lošiju socijaliziranost. Cronbach alpha iznosi 0,701.
- IV faktor (skala): *Ekstraverzija - 14 čestica*. (48. čestica se obrnuto boduje; viši rezultat upućuje na komunikativnost, otvorenost, optimizam i druželjubivost, a nizak rezultat na: zatvorenost, povučenost i suzdržanost - tj. na introverziju). Cronbach alpha iznosi 0,738.

Za *Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja (SRDP-2007, Ručević, Ajduković i Šincek, 2007)* faktorskom analizom, metodom glavnih komponenata uz Varimax rotaciju, izdvojeno je sedam faktora koji čine i sedam subskala kojima se ispituje učestalost pojavljivanja određenih rizičnih ili delinkventnih ponašanja. Računanjem Cronbach alpha koeficijenta unutarnje konzistencije dobivene su relativno dobre vrijednosti što ukazuje na dobru unutarnju konzistentnost te konstruktnu valjanost i pouzdanost primijenjenih subskala. U odnosu na ostale, subskala rizičnog spolnog ponašanja pokazala je nešto manju unutarnju konzistentnost i pouzdanost, no imajući u vidu rezultate kod ostalih subskala i nju možemo prihvatiti.

- Faktor 1 – subskala: *prekršaji i lakša delinkventna ponašanja* sastoji se od 11 čestica, a Cronbach alpha iznosi 0,874.
- Faktor 2 – subskala: *nepoželjna normativna ponašanja* sastoji se od 7 čestica, a Cronbach alpha iznosi 0,764.
- Faktor 3 – subskala: *rizična spolna ponašanja* sastoji se od 3 čestice, a Cronbach alpha iznosi 0,695.
- Faktor 4 – subskala: *korištenje i zloraba psihoaktivnih tvari* sastoji se od 6 čestica, a Cronbach alpha iznosi 0,725.
- Faktor 5 – subskala: *nasilničko ponašanje* u bliskim odnosima čini 5 čestica, a Cronbach alpha iznosi 0,749.
- Faktor 6 – subskala: *teže krađe, provale i razbojstva* čine 6 čestica, a Cronbach alpha iznosi 0,747.

Faktor 7 – subskala: *suicidalna i autoagresivna ponašanja* čine 3 čestice, a unutarnja konzistencija joj je zadovoljavajuća budući da Cronbach alpha iznosi 0,755.

Upitnik sociodemografskih karakteristika ispitanika koji je korišten u ovom istraživanju sastojao se od sedam čestica koje su se odnosile na: spol, dob, naziv škole i razred, podatke o članovima obitelji, stupnju obrazovanja oca i majke.

Metode obrade podataka

Za obradu podataka korišten je standardni Statistički paket za društvena istraživanja (SPSS) 20.0. Hipoteze su testirane na razini značajnosti od .05, odnosno razlika između varijabli je smatrana značajnom ako je $p < .05$. Za provjeru definiranih hipoteza korištene su metode neparametrijske statistike (Spearmanov koeficijent korelacije i Mann-Whitney U test).

Rezultati i rasprava

Podaci su obrađeni u statističkom paketu SPSS for Windows. Deskriptivni podaci omogućuju uvid u osnovne pokazatelje dobivene primjenom odabranog instrumentarija.

Tablica 1: Deskriptivni podaci za subskale ranih roditeljskih poruka i dimenzije ličnosti

Varijabla	N	Min	Max	M	SD
Optuživanje i emocionalno i fizičko kažnjavanje - majke	221	0	42	7,97	7,73
Osnaživanje i poticanje - majke	221	6	47	23,21	5,23
Poruke ljubavi i potvrđivanja - majke	221	1	18	13,07	3,62
Potvrda djetetove kompetencije -majke	221	0	15	9,57	3,13
Optuživanje i emocionalno i fizičko kažnjavanje - očeви	221	0	36	5,57	6,23
Osnaživanje i poticanje - očeви	221	1	18	13,86	3,46
Poruke ljubavi i potvrđivanja - očeви	221	0	18	11,95	4,09
Potvrda djetetove kompetencije - očeви	221	0	12	6,86	2,93
Neuroticizam	221	1	15	10,18	3,56
Psihoticizam	221	0	12	2,98	2,41
Ekstraverzija	221	1	14	10,55	2,74

U Tablici 1 moguće je očitati raspon rezultata, aritmetičke sredine i standardne devijacije odgovora na svim primijenjenim skalama. Tako je vidljivo da je prosječni rezultat za optuživanje i emocionalno i fizičko kažnjavanje jako nizak (za majke: $M = 7,97$, a za očeve: $M = 5,57$). Rezultati za varijablu osnaživanje i poticanje majki pokazuju prosječne vrijednosti ($M = 23,21$), a osnaživanje i poticanje očeva je iznad prosječne vrijednosti ($M = 13,86$). Poruke ljubavi i potvrđivanja su u oba slučaja iznad prosjeka (za majke: $M = 13,07$, a za očeve nešto niže, ali i dalje iznad teoretskog prosjeka: $M = 11,95$). Potvrda djetetove kompetencije je također iznad prosjeka ($M = 9,57$ za majke i $M = 6,86$ za očeve). Očevi nešto manje, u odnosu na majke, potvrđuju djetetove kompetencije. Generalno gledano, ovi nalazi govore u prilog zadovoljavajućem mentalnom zdravlju učenika i učenica koji su sudjelovali u ovom istraživanju. Neuroticizam srednjoškolaca iz našeg istraživanja je nešto viši u odnosu na teorijski, očekivani prosjek (iznosi $M = 10,18$). To se može objasniti naglim psihosocijalnim i emocionalnim sazrijevanjem što karakterizira doba adolescencije i zahtijeva adekvatnu prilagodbu adolescenta na te promjene i u skladu je s ranijim istraživanjima (Momirović, 1971). Prosječan rezultat na skali psihoticizma je jako nizak ($M = 2,98$), što je indikator dobrog mentalnog zdravlja srednjoškolaca. Na kraju, a prema očekivanjima, prosječni rezultat za ekstraverziju je pomaknut prema većim vrijednostima ($M = 10,55$) što upućuje na relativno visoku razinu otvorenosti adolescenata za druženja, osobito s vršnjacima što je i specifično za tu dob.

Pearsonovim koeficijentom korelacije ispitana je povezanost između osobina ličnosti i ranih poruka majki i očeva.

Tablica 2: Matrica interkorelacija ranih poruka majki i dimenzijama ličnosti adolescenata

Rane poruke	Neuroticizam	Psihoticizam	Ekstraverzija
Optuživanje i emocionalno i fizičko kažnjavanje/zlostavljanje	0,161*	0,327**	0,039
Osnaživanje i poticanje	0,043	-0,299**	0,025
Poruke ljubavi i potvrđivanja	-0,184**	-0,199**	0,073
Potvrda djetetove kompetencije	-0,110	-0,046	0,172*

*koeficijent korelacije značajan na nivou 0,05

**koeficijent korelacije značajan na nivou 0,01

Iz prethodne tablice vidljivo je da postoji pozitivna, mada niska, ali statistički značajna, korelacija optuživanja i emocionalnog i fizičkog kažnjavanja (zlostavljanja) od strane majki s neuroticizmom ($r = 0,161$, $p < 0,05$). Dakle, što majke šalju djeci negativnije rane poruke, to su ona kao adolescenti emocionalno nestabilniji. Naši nalazi se slažu s onima koje su dobili Janković i Fridrih (2008). Slično je s psihoticizmom, samo što ovdje imamo pozitivnu umjerenu korelaciju ($r = 0,327$) čija je značajnost na razini $p < 0,01$. Konkretno, što majke više optužuju djecu i češće ih kažnjavaju, to su ona agresivnija, bezosjećajnija i samim tim, labilnijeg mentalnog zdravlja koje ide u smjeru psihoticizma. Ovo istraživanje jednako je kao i istraživanja iste tematike koja prezentiraju Janković, Begić i Krišto (2011). Istovremeno, optuživanje i kažnjavanje majki nije u statistički značajnoj korelaciji s ekstraverzijom.

Oснаživanje i poticanje je u statistički značajnoj negativnoj korelaciji jedino sa psihoticizmom. Stupanj povezanost je nizak i negativan ($r = - 0,299$), ali statistički značajan na razini od čak 1% ($p < 0,01$), što znači da majčino veće osnaživanje i poticanje vodi nižem stupnju psihoticizma adolescenata. Dakle, ono je dobar protektivni faktor mentalnog zdravlja.

Poruke ljubavi i potvrđivanja koje majke šalju svojoj djeci u niskoj su, negativnoj korelaciji s neuroticizmom ($r = - 0,184$) i psihoticizmom ($r = - 0,199$) ali je značajnost obje vrlo visoka ($p < 0,01$) zbog svog sistematskog pojavljivanja u uzorku. Dakle, što majke češće šalju poruke ljubavi i potvrđivanja, to su njihova djeca emocionalno stabilnija i razvit će se niži stupanj psihoticizma. Ovaj nalaz slaže se s rezultatom istraživanja o kojem izvještavaju Janković i Poljak (2009, prema Janković, 2012) prema kojemu su poruke ljubavi i potvrđivanja majki u negativnoj korelaciji s osjećajem nesretnosti i depresije na razini neuroticizma.

Potvrda djetetove kompetencije je jedino u statistički značajnoj korelaciji s ekstraverzijom. Ova povezanost je niska i pozitivna ($r = 0,172$, $p < 0,05$), a to znači da potvrda djetetove kompetencije pogoduje razvoju druželjivosti i komunikativnosti u periodu adolescencije. Janković i Fridrih (2008) u svom istraživanju ne nalaze statistički značajne razlike u ekstraverziji između dječaka i djevojčica, mada dječaci postižu više rezultate. U ovom istraživanju potvrda djetetove kompetencije, i od oca i od majke, utječe na razvoj ekstraverzije kod učenika, dok kod učenica nije nađena statistički značajna povezanost.

Iz ovih rezultata može se zaključiti da je većina ranih poruka majki u korelaciji sa psihoticizmom, a najmanje s ekstraverzijom. Psihotizam je dimenzija ličnosti koja aludira na psihopatologiju, a ekstraverzija je jednostavno sastavni dio svih modela ličnosti i nema dodirnih točaka s patologijom. Visoki rezultati na skali neuroticizma (odnosno suprotni pol emocionalne stabilnosti) može biti indikator početka određenog psihopatološkog procesa, što ne znači da nužno vodi do njega, već je u adolescentnom

razdoblju, kao i psihoticizam, posljedica burnog razvoja mladih, nakon kojega se, osim kod izuzetaka, vraća u okvire prosjeka, na normalne vrijednosti.

Tablica 3: Matrica interkorelacija ranih poruka očeva i dimenzijama ličnosti adolescenata

Rane poruke	Neuroticizam	Psihoticizam	Ekstraverzija
Optuživanje i emocionalno i fizičko kažnjavanje	0,114	0,348**	0,007
Oснаživanje i poticanje	0,062	-0,295**	0,040
Poruke ljubavi i potvrđivanja	-0,133*	-0,156*	0,165*
Potvrda djetetove kompetencije	-0,068	-0,060	0,148*

*koeficijent korelacije značajan na nivou 0,05

**koeficijent korelacije značajan na nivou 0,01

Na osnovi rezultata u Tablici 3 vidljivo je da poruke očeva imaju učinak sličan porukama majki. Rane poruke očeva koje imaju značenje optuživanja i emocionalnog i fizičkog kažnjavanja povezane su sa psihoticizmom ($r = 0,348$, $p < 0,01$) kao i osnaživanje i poticanje ($r = -0,295$, $p < 0,01$), dok su poruke ljubavi i potvrđivanja u negativnoj korelaciji s psihoticizmom ($r = -0,156$), ali na nešto nižoj razini značajnosti ($p < 0,05$). Ovi nalazi u skladu su sa rezultatima istraživanja iz ove domene, koje nude autori Janković, Begić i Krišto (2011). Isto tako se pokazalo da je očevo odbacivanje u statistički značajnim korelacijama sa omalovažavanjem i ugrožavanjem drugih. Također istraživanje Janković i Fridrich (2008), pokazuje da je očevo emocionalno i fizičko kažnjavanje (nasilje, zlostavljanje) u statistički značajnoj korelaciji sa psihoticizmom. Psihoticizam nije u korelaciji sa potvrđivanjem djetetove kompetencije. Dakle, očevo optuživanje i emocionalno i fizičko kažnjavanje (zlostavljanje) pogoduju razvoju psihoticizma kod adolescenata (korelacija umjerena i pozitivna, ali statistička značajnost visoka), a osnaživanje/poticanje i poruke ljubavi/potvrđivanja umanjuju vjerojatnost njegove pojave jer je korelacija negativna ($-0,156$) i statistički značajna ($p < 0,05$).

S neuroticizmom su jedino statistički značajno povezane poruke ljubavi i potvrđivanja ($r = -0,133$, $p < 0,05$). Pošto je korelacija negativna, to znači da, što su ovakve poruke učestalije, to je manje izražen neuroticizam adolescenata. Nalazi se slažu s rezultatima istraživanja koje su proveli Changer, Rosa i Campbela (prema Janković i Fridrich, 2008), koji pokazuju da pružanje ljubavi oboje roditelja umanjuje vjerojatnost razvijanja neuroticizma kod djece. Nalazi ovog istraživanja su sukladni nalazima studije koju su proveli Janković i Poljak (2009, prema Janković, 2012) koji su našli statistički značajnu povezanost između poruka osnaživanja i poticanja i nesretnosti/depresije za poruke

majki, koja je konstrukt koji se preklapa sa neuroticizmom. U ovom istraživanju korelacija je niska i statistički neznačajna, što znači da nije utvrđena ni pozitivna ni negativna povezanost između očevih poruka osnaživanja i poticanja s indikatorima neuroticizma. Isto tako, nismo dobili statistički značajnu korelaciju između emocionalnog/fizičkog kažnjavanja i neuroticizma, mada je tendencija takvom rezultatu očita, dok su autori Janković i Fridrih (2008) dobili nisku, ali značajnu povezanost.

Sa ekstraverzijom su povezane dvije vrste ranih poruka očeva: poruke ljubavi i potvrđivanja ($r = 0,165$, $p < 0,05$) i potvrda djetetove kompetencije ($r = 0,148$, $p < 0,05$). Koeficijenti su pozitivni, niski, ali statistički značajni. Ljubav, potvrđivanje i naglašavanje djetetove kompetencije prema ovim podacima "stvaraju" društvene i otvorene adolescente. U istraživanju Janković i Fridrih (2008) nisu dobivene statistički značajne korelacije između ranih poruka očeva i ekstraverzije što je i bilo očekivano jer se smatra da je ova dimenzija poglavito određena naslijeđem.

Tablica 4: Povezanost ranih roditeljskih poruka i dimenzija ličnosti adolescenata

Rane poruke	Neuroticizam	Psihoticizam	Ekstraverzija
Optuživanje i emocionalno i fizičko kažnjavanje - majke	0,287**	0,334**	0,087
Osnaživanje i poticanje - majke	-0,010	-0,443**	0,075
Poruke ljubavi i potvrđivanja - majke	-0,148	-0,234*	0,126
Potvrda djetetove kompetencije - majke	-0,211	-0,151	0,329**
Optuživanje i emocionalno i fizičko kažnjavanje - očevo	0,217*	0,420**	0,055
Osnaživanje i poticanje - očevo	0,006	-0,275*	0,082
Poruke ljubavi i potvrđivanja - očevo	-0,174	-0,154	0,139
Potvrda djetetove kompetencije - očevo	-0,125	-0,081	0,281**

*koeficijent korelacije značajan na nivou 0,05

**koeficijent korelacije značajan na nivou 0,01

U poduzorku *sudionika istraživanja* vidljivo je (Tablica 4) da je neuroticizam povezan s majčinim optuživanjem i emocionalnim/fizičkim kažnjavanjem ($r = 0,287$, $p < 0,01$), ali i očevim ($r = 0,217$, $p < 0,05$ mada u nešto manjoj mjeri). Psihoticizam je povezan s: optuživanjem i emocionalnim/fizičkim kažnjavanjem od strane majki ($r = 0,334$, $p < 0,01$) i očeva ($r = 0,420$, $p < 0,01$); osnaživanjem i poticanjem od strane majki ($r = -0,443$, $p < 0,01$) i očeva ($r = -0,275$, $p < 0,05$) kao i s porukama ljubavi/potvrđivanja od

strane majki ($r = -0,234$, $p < 0,05$). Razvoju ekstraverzije kod učenika pogoduje potvrda njihove kompetencije od strane majke ($r = 0,329$, $p < 0,01$) i oca ($r = 0,281$, $p < 0,01$). Ovim rezultatima potvrđuje se značajna povezanost ključnih značajki osobnosti i ranih roditeljskih poruka.

Tablica 5: Povezanost ranih roditeljskih poruka i dimenzija ličnosti adolescenata

Rane poruke	Neuroticizam	Psihoticizam	Ekstraverzija
Optuživanje i emocionalno i fizičko kažnjavanje - majke	0,159	0,294**	0,014
Osnaživanje i poticanje - majke	-0,002	-0,165	-0,006
Poruke ljubavi i potvrđivanja - majke	-0,220*	-0,190*	0,049
Potvrda djetetove kompetencije - majke	0,011	0,011	0,091
Optuživanje i emocionalno i fizičko kažnjavanje - očevi	0,122	0,261**	-0,018
Osnaživanje i poticanje - očevi	-0,012	-0,270**	0,008
Poruke ljubavi i potvrđivanja - očevi	-0,143	-0,153	0,180*
Potvrda djetetove kompetencije - očevi	0,043	-0,088	0,092

*koeficijent korelacije značajan na nivou 0,05

**koeficijent korelacije značajan na nivou 0,01

U poduzorku *sudionica istraživanja* vidljivo je da (Tablica 5) je neuroticizam u statistički značajnoj, ali negativnoj korelaciji s porukama ljubavi i potvrđivanja od majke ($r = -0,220$, $p < 0,05$). Psihoticizam je u statistički značajnim korelacijama sa: optuživanjem i emocionalnim i fizičkim kažnjavanjem od majki ($r = 0,294$, $p < 0,01$) i očeva ($r = 0,261$, $p < 0,01$), kao i negativnoj s porukama ljubavi/potvrđivanja od majki ($r = -0,190$, $p < 0,05$) i osnaživanjem/poticanjem od očeva ($r = -0,270$, $p < 0,01$). Poruke ljubavi/potvrđivanja, upućivane od očeva, kod adolescentica podržavaju razvoj ekstraverzije ($r = 0,180$, $p < 0,05$).

Uspoređujući rezultate prikazane u tablicama 4 i 5 možemo zaključiti da postoje neke spolne razlike, odnosno trendovi povezanosti uvjetovani spolnom pripadnošću:

1. kod učenika postoji povezanost optuživanja i emocionalnog/fizičkog kažnjavanja od majki i očeva sa stupnjem neuroticizma i psihoticizma, dok je kod učenica to slučaj samo sa psihoticizmom;

2. kod učenica su poruke ljubavi i potvrđivanja majki u negativnoj korelaciji s neuroticizmom i psihoticizmom, za razliku od učenika kod kojih su ove poruke, isto tako negativno, povezane samo sa psihoticizmom;
3. poruke osnaživanja i poticanja upućivane od majke kod učenika su negativno povezane sa psihoticizmom, dok kod učenica ova povezanost nije statistički značajna, mada postoji tendencija povezanosti, ali nije dosegla razinu značajnosti;
4. potvrda djetetove kompetencije od majki i očeva je u poduzorku učenika povezana s razvojem ekstraverzije, a kod učenica nije nađena nikakva povezanost;
5. za razvoj ekstraverzije u poduzorku učenica važne su poruke potvrđivanja i ljubavi od očeva (što nije slučaj kod učenika).

Rezultati pokazuju da je stupanj povezanosti različitih oblika ponašanja i stupnja neprihvatljivosti ponašanja uglavnom visok kako je to moguće vidjeti u tablici 6.

Tablica 6: Povezanost oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja

Oblici rizičnog i delinkventnog ponašanja	1	2	3	4	5	6	7
1. Prekršaji i delinkventna ponašanja	1						
2. Nepoželjna normativna ponašanja	.543**	1					
3. Rizično spolno ponašanje	.323**	.429**	1				
4. Zloupotreba psihoaktivnih tvari	.371**	.435**	.246**	1			
5. Nasilje u bliskim odnosima	.357**	.406**	.220**	.331**	1		
6. Teža krađa, razbojništvo i provala	.243**	.147*	.147*	.110	.089	1	
7. Suicidna i autodestruktivna ponašanja	.253**	.364**	.167*	.327**	.207**	.050	1

* $p < .05$, ** $p < .01$

Uvidom u tablicu 6 može se primijetiti značajan broj statistički značajnih interkorelacija između različitih oblika delinkventnih i rizičnih ponašanja. Prekršaji i delinkventna ponašanja su u pozitivnoj korelaciji s nepoželjnim normativnim ponašanjem ($r = .543$, $p < .01$), rizičnim spolnim ponašanjem ($r = .323$, $p < .01$), korištenjem i zlouporabom psihoaktivnih tvari ($r = .371$, $p < .01$), nasiljem u bliskim odnosima ($r = .357$, $p < .01$), težim krađama, razbojništvom i provalama ($r = .243$, $p < .01$) kao i suicidalnim i autodestruktivnim ponašanjima ($r = .253$, $p < .01$). Ovakav nalaz upućuje na podatak da se društveno neprihvatljivo ponašanje rijetko pojavljuje kao samostalno i izolirano, već je to poglavito "set" ponašanja koja se pojavljuju istovremeno i popraćena su različitim oblicima rizičnog ponašanja.

Autodestruktivna ponašanja koja se najčešće manifestiraju u vidu samopovređivanja, pokušaja samoubojstava i drugih autoagresivnih ponašanja najviše su povezana s nepoželjnim normativnim ponašanjima, koja se očituju u kršenju normi i pravila, te zlouporabi psihoaktivnih tvari. Ovakav rezultat se mogao i očekivati i u skladu je s rezultatima drugih istraživanja. Tako su prema istraživanju Wandle i sur. (1992) pokušaji samoubojstava među adolescentima koji prekomjerno konzumiraju alkohol 3 - 4 puta češći nego u drugim slučajevima. Hauzey i suradnici (1995, prema Itković i Boras, 2004) na uzorku srednjoškolaca u Americi su dobili podatak da je njih oko 25% imalo suicidalne ideje, dok je rizik od recidiva za 40 % veći kod mladih koji konzumiraju alkohol.

Prilikom interpretacije rezultata treba imati na umu da je za ispitanike uključene u ovo istraživanje karakteristična postratna izloženost stresnim situacijama i uvjetima. Izloženost ratnim i postratnim uvjetima može utjecati na razvijanje različitih oblika društveno neprihvatljivog ponašanja, počev od narušavanja općeprihvaćenih društvenih normi do činjenje prekršaja i kaznenih djela (Miković, 2004).

Da bi se utvrdio odnos između ranih roditeljskih poruka i društveno neprihvatljivog i rizičnog ponašanja adolescenata na prikupljenim podacima izračunan je Spearmanov koeficijent korelacije.

Tablica 7: Povezanost ranih roditeljskih poruka majke s rizičnim i društveno neprihvatljivim ponašanjem adolescenata

Oblici ponašanja Rane poruke	Prekršaji i delinkventno ponašanje	Nepoželjno normativno ponašanje	Rizična spolna ponašanja	Zlouporaba psihoaktivnih tvari	Nasilničko ponašanje u bliskim odnosima	Teže krađe i razbojničko ponašanje	Suicidalna i autodestruktivna ponašanja
O snaživanje i poticanje	-.210**	-.172*	-,028	-,094	-.157*	-,112	-,040
Optuživanje, emocionalno i fizičko kažnjavanje	.152*	.155*	.176**	.179**	.228**	.086	.168*
Ljubav i potvrđivanje	-,081	-,109	-,049	.028	-.177**	.062	-.142*
Potvrda djetetovih kompetencija	.005	-,028	.095	.009	-.137*	-,020	-,001

* $p < .05$, ** $p < .01$

Optuživanje, emocionalno i fizičko kažnjavanje doživljavano od majke statistički je značajno povezano sa skoro svim oblicima društveno neprihvaljivog i rizičnog ponašanja. Tako učestalost kažnjavanja adolescenta od majki povećava vjerojatnost pojavljivanja prekršaja i lakšeg delinkventnog ponašanja ($r = .152$, $p < .05$), nepoželjnog normativnog ponašanja ($r = .155$, $p < .05$), rizičnog spolnog ponašanja ($r = .176$, $p < .01$), zlouporabe psihoaktivnih tvari ($r = .179$, $p < .01$), nasilničkog ponašanja u bliskim odnosima ($r = .228$, $p < .01$), te suicidalnog i autodestruktivnog ponašanja ($r = .168$, $p < .05$). Slični rezultati dobiveni su u istraživanju Janković i Laklija (2011), u kojem se pokazalo da je majčino optuživanje i emocionalno i fizičko kažnjavanje značajno povezano s agresivnim i destruktivnim ponašanjem, nepoštivanjem pravila i poteškoćama u psihičkom funkcioniranju djece. Prema Weiss i Schwarz (1996, prema Janković i Laklija, 2011) djeca koja su izložena zanemarujućem i zlostavljajućem odnosu roditelja manifestiraju agresivna, neprijateljska ponašanja, te su u većem riziku za počinjenje rizičnih, asocijalnih i antisocijalnih ponašanja.

Na osnovi prikazanih podataka, majčine poruke osnaživanja i poticanja mogu se interpretirati kao zaštitni faktori, koji umanjuju vjerojatnost da će se kod adolescenata pojaviti određeno društveno neprihvatljivo ili rizično ponašanje. Tako su poruke osnaživanja i poticanja u negativnoj korelaciji s delinkventnim ponašanjem ($r = -.210$, $p < .01$), nepoželjnim normativnim ponašanjem ($r = -.172$, $p < .05$), te nasilničkim ponašanjima u bliskim vezama ($r = -.157$, $p < .05$). Poruke ljubavi i potvrđivanja odaslane od majke smanjuju vjerojatnost nasilničkih ponašanja u bliskim odnosima ($r = -.177$, $p < .01$), te suicidalnih i autodestruktivnih ponašanja ($r = -.142$, $p < .05$). Potvrda djetetovih kompetencija također umanjuje vjerojatnost nasilničkih ponašanja u drugim bliskim odnosima ($r = -.137$, $p < .05$). Adolescenti koji osjećaju veću podršku od majke rjeđe krše pravila, asertivniji su u bliskim odnosima, te manifestiraju manje autoagresivnih ponašanja.

Tablica 8: Povezanost ranih roditeljskih poruka oca s rizičnim i delinkventnim ponašanjem adolescenata

Oblici ponašanja Rane poruke	Prekršaji i delinkventno ponašanje	Nepoželjno normativno ponašanje	Rizična spolna ponašanja	Zlouporaba psihoaktivnih tvari	Nasilničko ponašanje u bliskim odnosima	Teže krađe i razbojničko ponašanje	Suicidalna i autodestruktivna ponašanja
Osnaživanje i poticanje	-,127	-,090	,039	-,089	-,165*	-,099	-,008
Optuživanje, emocionalno i fizičko kažnjavanje	,151*	,142*	,132	,177**	,268**	,080	,084
Ljubav i potvrđivanje	-,111	-,112	,002	,053	-,180**	-,017	-,056
Potvrda djetetovih kompetencija	,004	-,064	,048	-,045	-,153*	-,092	-,053

* $p < .05$, ** $p < .01$

U Tablici 8 najviša korelacija uočena je između varijable optuživanja, emocionalnog i fizičkog kažnjavanja adolescenta od oca i nasilničkog ponašanja u drugim bliskim odnosima adolescenta ($r = .268$, $p < .01$). Emocionalno i fizičko kažnjavanje doživljeno od oca kod adolescenta također povećava vjerojatnost činjenja prekršaja i delinkventnog ponašanja ($r = .151$, $p < .05$), nepoželjnog normativnog ponašanja ($r = .142$, $p < .05$), te zloporabe psihoaktivnih tvari ($r = .177$, $p < .01$). Na granici značajnosti je negativna povezanost poruka ljubavi i potvrđivanja te poruka potvrde djetetovih kompetencija sa suicidalnim i autodestruktivnim ponašanjem.

U istraživanju Gould i sur. (1996, prema Itković i Boras, 2004) utvrđeno je da je nedostatak komunikacije s ocem značajniji faktor rizika za suicid nego teškoće komunikacije u odnosima s majkom. Negativne roditeljske poruke koje se očituju u optuživanju, emocionalnom i fizičkom kažnjavanju povezane su i s uskraćivanjem ljubavi i pažnje djetetu koje se isto tako počinje ponašati i prema svojim vršnjacima i okolini (Laible i sur, 2004, prema Meunier i sur, 2011, prema Janković i Laklija, 2011). Slične rezultate dobio je i Mauer (2011) u svom istraživanju koje je obuhvatilo učenike viših razreda osnovne škole gdje je dobio povezanost činjenja vršnjačkog nasilja i izloženosti zlostavljanju ($r = 0.74$), dok Cohen, Velez i Garcia (1990, prema Rajhvajn-Bulat i Ajduković, 2012) navode kako je iskustvo tjelesnog kažnjavanja najsnažniji prediktor agresivnosti u adolescentskoj dobi. S druge strane pozitivne roditeljske poruke kao što su poruke osnaživanja i poticanja, ljubavi i potvrđivanja te potvrde djetetovih kompetencija djeluju na stvaranje pozitivnog obiteljskog ozračja u kojemu dijete razvija zdrave socijalne kompetencije i vještine nošenja sa svakodnevnim stresorima (Janković, 2012).

Za ispitivanje razlika u percepciji roditeljskih poruka s obzirom na spol ispitanika korišten je Mann - Whitney U test.

Što se tiče percepcije ranih roditeljskih poruka majke s obzirom na spol ispitanika, postoji statistički značajna razlika u percepciji potvrda djetetovih kompetencija ($U = 4802.500$, $N_1 = 86$, $N_2 = 134$, $p < .05$). Ispitanici tako izvještavaju o majčinom većem povjerenju u njihove sposobnosti i kompetencije nego ispitanice. S obzirom na kulturološke prilike i naslijeđe patrijarhalne kulture ovakav rezultat se mogao i očekivati. U bosanskohercegovačkom društvu, nažalost, još uvijek je naglašen diskriminirajući odnos između djece muškog i ženskog spola.

Tablica 9: Razlike u percepciji roditeljskih poruka majke s obzirom na spol adolescenata

Roditeljske poruke	Spol	N	Središnji rang	Mann-Whitney U	Značajnost
Osnaživanje i poticanje	M	86	101.21	4963.000	.070
	Ž	134	116.46		
Optuživanje, emocionalno i fizičko kažnjavanje	M	86	117.62	5150.000	.182
	Ž	134	105.93		
Ljubav i potvrđivanje	M	86	113.85	5473.500	.530
	Ž	134	108.35		
Potvrda djetetovih kompetencija	M	86	121.66	4802.500	.036*
	Ž	134	103.34		

* $p < .05$

Tablica 10: Razlike u percepciji roditeljskih poruka oca s obzirom na spol adolescenata

Roditeljske poruke	Spol	N	Središnji rang	Mann-Whitney U	Značajnost
Osnaživanje i poticanje	M	86	106.34	5404.500	.473
	Ž	134	112.36		
Optuživanje, emocionalno i fizičko kažnjavanje	M	86	116.92	5124.000	.191
	Ž	134	105.53		
Ljubav i potvrđivanje	M	86	108.31	5573.500	.750
	Ž	134	111.09		
Potvrda djetetovih kompetencija	M	86	122.82	4702.500	.020*
	Ž	134	102.59		

* $p < .05$

Što se tiče percepcije poruka oca one su ujednačene s percepcijom poruka majki, te nisu uočene statistički značajne razlike u njihovoj percepciji u odnosu na spol ispitanika. Statistički značajna razlika uočena je u percepciji poruka koje potvrđuju djetetove kompetencije i sposobnosti ($U = 4702.500$, $N_1 = 86$, $N_2 = 134$, $p < .05$). Generalno gledano, očevi pokazuju veće povjerenje u kompetencije svojih sinova u odnosu na kompetencije svojih kćerki. Ovakav rezultat također je najvjerojatnije uvjetovan kulturalnim kontekstom i naslijeđenim patrijarhalnim sustavom vrijednosti i kulturom u kojoj se više pažnje posvećuje djeci muškog spola u odnosu na djecu ženskog spola.

Tablica 11: Razlike učestalosti društveno nepoželjnih i rizičnih ponašanja u odnosu na spol adolescenata

Oblici ponašanja	Spol	N	Središnji rang	Mann-Whitney U	Značajnost
Prekršaji i lakše delinkventno ponašanje	M	86	152.62	2140	.000*
	Ž	134	83.47		
Nepoželjno normativno ponašanje	M	86	123.66	4630	.014*
	Ž	134	102.06		
Rizično spolno ponašanje	M	86	127.51	4299	.000*
	Ž	134	99.59		
Korištenje i zlouporaba psihoaktivnih tvari	M	86	110.10	5728	.911
	Ž	134	110.75		
Nasilničko ponašanje u bliskim odnosima	M	86	115.82	5304	.205
	Ž	134	107.09		
Teže krađe, provale i razbojništva	M	86	117.47	5077	.002*
	Ž	134	105.17		
Suicidalna i autodestruktivna ponašanja	M	86	106.93	5455	.330
	Ž	134	112.79		

* $p < .05$

Prema dobivenim podacima određena nepoželjna ponašanja se statistički češće pojavljuju kod dječaka u odnosu na djevojčice. Tako su dječaci statistički značajno češće uključeni u lakša delinkventna ponašanja ($U = 2140, p = .000$), češće krše pravila i norme ($U = 4630, p = .014$) te češće krađu, provaljuju i manifestiraju razbojničko ponašanje ($U = 5077, p = .002$). Dječaci su češće pokazivali i rizično spolno ponašanje ($U = 4299, p = .000$). Ovakvi rezultati slažu se s rezultatima istraživanja Janković i Laklija (2011) u kojem su dobivene statistički značajne razlike u pogledu agresivnog ponašanja i nepoštivanja pravila u funkciji spola. Naime, pokazalo se da se agresivno ponašanje i nepoštivanje pravila značajno češće javlja kod dječaka nego kod djevojčica (Janković, 2012), što se može tumačiti time da su dječaci u odnosu na djevojčice u višem riziku od razvoja eksternaliziranih problema u ponašanju (Keenan i Shaw, 1997; Spieker i sur, 1999, prema Janković i Laklija, 2011). Za muški spol karakteristično je izražavanje frustriranosti, agresivnosti i sličnog ponašanja uopće, što osobito dolazi do izražaja u razdoblju puberteta. S druge strane, frustriranost i agresija se kod djevojčica češće manifestira kroz ignoriranje, širenje neosnovanih glasina, nagovaranje drugih na nepoželjna ponašanja, što je također agresivno, ali je agresija prikrivena (Janković, 2012).

Što se tiče korištenja i zlouporabe psihoaktivnih tvari, nisu utvrđene statistički značajne razlike u odnosu na spol ispitanika. Ovakav nalaz u skladu je i sa nalazom istraživanja kojeg su proveli Ljubotina i Galić (2002) s adolescentima u Zagrebu, prema kojem ne postoje statistički značajne razlike u konzumiranju alkohola i psihoaktivnih tvari u odnosu na spol ispitanika. Statistički značajne razlike također nisu potvrđene za učestalost nasilničkih ponašanja u bliskim odnosima, što nije u skladu sa prihvaćenom predrasudom da su dječaci adolescenti agresivniji u odnosu na djevojčice adolescentkinje. S druge strane, Fitzgerald (2003) na uzorku Kanadskih adolescenata utvrđuje da su djevojke pokazale manji stupanj delinkventnog ponašanja u odnosu na dječake koji su također češće bili osuđivani za nasilnička i razbojnička ponašanja. Dječaci su, također, češće žrtve vršnjačkog nasilja u odnosu na djevojčice (Fitzgerald, 2003). Statistički značajne razlike također nisu potvrđene za učestalost autodestruktivnih i suicidalnih ponašanja. S druge strane, istraživanje Wundelich i sur. (2001) pokazuje da djevojčice češće pokušavaju počiniti samoubojstvo, te da imaju više suicidalnih misli u odnosu na dječake.

Rezultati dobiveni ovom studijom pokazuju kako postoji određeni trend izjednačavanja učestalosti iskazivanja rizičnih i društveno neprihvatljivih ponašanja kod dječaka i djevojčica u adolescentskom uzrastu, mada su društveno neprihvatljiva ponašanja još uvijek znatno češća kod dječaka.

Zaključci

Na osnovi dobivenih rezultata moguće je u pogledu postavljenih hipoteza zaključiti sljedeće:

- Optuživanje i emocionalno i fizičko kažnjavanje/zlostavljanje jest u pozitivnoj korelaciji s neuroticizmom (ali samo za poruke majki) i sa psihoticizmom i to za oba roditelja, ali nije u statistički značajnoj korelaciji s ekstraverzijom. Korespondentna hipoteza je polovično potvrđena.
- Poruke osnaživanja i poticanja od majki kod učenica nisu u statistički značajnoj korelaciji ni sa neuroticizmom, niti sa ekstraverzijom, ali jesu u negativnoj korelaciji sa psihoticizmom (i to za oba roditelja). Pripadajuća hipoteza je većim dijelom opovrgnuta, ali je u manjem ali važnom svom dijelu potvrđena.
- Poruke ljubavi i potvrđivanja su u negativnoj korelaciji s neuroticizmom i psihoticizmom (i to u slučaju poruka oba roditelja), a u pozitivnoj korelaciji su sa ekstraverzijom (u slučaju očeva). Korespondentna hipoteza je gotovo u cijelosti potvrđena.
- Potvrda djetetove kompetencije nije u statistički značajnoj korelaciji s neuroticizmom i psihoticizmom, ali jest u pozitivnoj korelaciji s ekstraverzijom. Pripadajuća hipoteza je samo dijelom potvrđena.
- U ovom istraživanju su nađene određene spolne specifičnosti u povezanosti ranih roditeljskih poruka s osobinama ličnosti. Razlika gotovo i nema za dimenziju psihoticizma, ali u slučaju neuroticizma i ekstraverzije postoje spolno karakteristični trendovi korelacija. Postavljena hipoteza na koju se odnosi ovaj zaključak je, dakle, jednim dijelom opovrgnuta, a drugim potvrđena.
- Rane roditeljske poruke majki značajno su povezane s različitim oblicima rizičnih i društveno neprihvatljivih ponašanja adolescenata. Optuživanje, emocionalno i fizičko kažnjavanje doživljeno od majki statistički je značajno povezano sa skoro svim oblicima društveno neprihvatljivog i rizičnog ponašanja adolescenata. Tako je učestalo kažnjavanje doživljeno od majke povezano s činjenjem prekršaja i lakših delinkventnih ponašanja ($r = .152, p < .05$), nepoželjnih normativnih ponašanja ($r = .155, p < .05$), rizičnim spolnim ponašanjima ($r = .176, p < .01$), zatim zlouporabom psihoaktivnih tvari ($r = .179, p < .01$), nasilničkim ponašanjima u bliskim odnosima ($r = .228, p < .01$), te suicidalnim i autodestruktivnim ponašanjima ($r = .168, p < .05$).
- Emocionalno i fizičko kažnjavanje doživljavano od oca kod adolescenata povećava vjerojatnost činjenja prekršaja, delinkventnog ponašanja ($r = .151, p < .05$), nepoželjnog normativnog ponašanja ($r = .142, p < .05$) te zlouporabe psihoaktivnih tvari ($r = .177, p < .01$). Na granici značajnosti je negativna povezanost poruka ljubavi i potvrđivanja te poruka potvrde djetetovih kompetencija sa suicidalnim i autodestruktivnim ponašanjem, te se može reći da bi u slučaju reprezentativnijeg uzorka i ova povezanost bila dokazana.

S ove dvije točke zaključka potvrđena je šesta hipoteza (H6).

- Što se tiče percepcije ranih roditeljskih poruka s obzirom na spol ispitanika, postoji statistički značajna razlika u percepciji potvrda djetetovih kompetencija ($U = 4802.500$, $N_1 = 86$, $N_2 = 134$, $p < .05$) za poruke majke i ($U = 4702.500$, $N_1 = 86$, $N_2 = 134$, $p < .05$) za poruke oca. Ispitanici tako izvještavaju o većem povjerenju i majki i očeva u njihove sposobnosti i kompetencije nego ispitanice. Time je potvrđena sedma hipoteza (H7).
- Dječaci su statistički značajno češće uključeni u lakša delinkventna ponašnja ($U = 2140$, $p = .000$), češće krše pravila i norme ($U = 4630$, $p = .014$), te češće krađu, provaljuju i iskazuju razbojničko ponašanje ($U = 5077$, $p = .002$). Oni su također češće uključeni u rizična spolna ponašanja ($U = 4299$, $p = .000$) u odnosu na djevojčice koje su obuhvaćene ovim istraživanjem. Ovime je potvrđena osma hipoteza (H8).
- Rezultati dobiveni u ovom istraživanju su instruktivni u području planiranja i provedbe preventivnih aktivnosti u socijalnom radu s djecom, mladima i obitelji, obzirom da se podloga za dobro mentalno zdravlje i prilagođeno ponašanje u najvećoj mjeri oblikuje i utvrđuje u prvim godinama života kroz rane poruke roditelja. Oni očito ukazuju na veliku potrebu za pripremom budućih roditelja za taj najvažniji poziv u životu svakog čovjeka (Janković, 2012). Takvom sustavnom pripremom za odgovorno roditeljstvo bi se svoj djeci omogućio zdrav i skladan psihofizički i socijalni razvoj kao osnova zdravog i uspješnog zrelog doba na razini populacije. Ovi podatci su također instruktivni i za stručnjake koji se u svom radu bave djecom, kao što su odgojitelji, učitelji, nastavnici, pedagozi, socijalni radnici i drugi pripadnici pomažućih profesija. Oni, uz provedbu općih preventivnih aktivnosti, budući da su dodatno educirani za svoje profesionalne uloge, kao značajni „drugi“, dobro odabranim i optimalno doziranim pozitivnim porukama, mogu, ali i trebaju, ublažiti štetu koju nekompetentni roditelji svjesno ili nesvjesno nanose svojoj djeci i time preusmjeriti čitav proces socijalizacije te nesretne djece u poželjnom smjeru.

Literatura

- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
- Eysenck, H. J. & Eysenck, S. B. G. (2003). *EPQ Priručnik - Eysenckov upitnik ličnosti (djeca i odrasli)*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Fitzgerald, R. (2003). An Examination of Sex Differences in Delinquency, Minister responsible for Statistics Canada: *Crime and Justice research paper series*: Catalogue No. 001. 2-25. Ottawa
- Harris, T. A. (1998). *Ja sam OK ti si OK*. Zagreb: Biblioteka MI.
- Itković, Z., Boras, S. (2004). Zlouporaba alkohola kao rizični čimbenik suicidalnog ponašanja adolescenata. *Acta Iader*, 1/2004, 33-43.
- Janković, J. (2008). *Obitelj u fokusu*. Zagreb: Et cetera.
- Janković, J., Laklija, M., Blažeka Kokorić, S. (2008). Kvaliteta ranih roditeljskih poruka i dobrobit djeteta. U: Tatjana Katkić Stanić (ur.); *Socijalni rad u promicanju ljudskih prava - III. Konferencija socijalnih radnika Republike Hrvatske*, 69-69. Zagreb.
- Janković, J. i Fridrih, S. (2008). Povezanost ranih roditeljskih poruka i dimenzija ličnosti. U: *Zbornik radova sa skupa Nasilje nad djecom i među djecom*. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, Filozofski fakultet, 37 – 43.
- Janković, J., Begić, A. i Krišto, I. (2011). Značaj i uloga ranih roditeljskih poruka u razvoju djece. U: Vantić-Tanjić, M. (ur.); *Unapređenje kvalitete života djece i mladih*. 45-60. Tuzla
- Janković, J. i Laklija, M. (2011). Povezanost ranih roditeljskih poruka i nepoželjnih oblika ponašanja djece osnovnoškolske dobi. *Kriminologija i socijalna integracija*, 19 (2). 27-43.
- Janković, J. (2012). *Plodovi roditeljskih poruka*. Zagreb: Et cetera.
- Juul, J. (2008). *Vaše kompetentno dijete*. Zagreb: Educa. 7-8.
- Kecmanović, D. (1989). *Psihijatrija, tom I*. Beograd - Zagreb: Medicinska knjiga, Svjetlost.
- Kecmanović, D. (1989). *Psihijatrija, tom II*. Beograd - Zagreb: Medicinska knjiga, Svjetlost.
- Ljubotina, D. i Galić, J. (2002). Obiteljski odnosi i konzumacija droga na populaciji adolescenata u Zagrebu. *Ljetopis socijalnog rada*, 9 (2). 207-232.

- Mauer, M. (2011). *Povezanost fizičkog kažnjavanja djece od strane roditelja s njihovim nasilnim ponašanjem prema vršnjacima*. (Neobjavljeni diplomski rad), Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku.
- Miković, M. (2004). *Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad*. Sarajevo: Magistrat.
- Momirović, K. (1971). *Struktura i mjerenje patoloških konativnih faktora*. Zagreb: Republički zavod za zapošljavanje Zagreb.
- Ninčević, M. (2009). Izgradnja adolescentnog identiteta u današnje vrijeme. *Odgojne znanosti*, 11 (1), 119-141.
- Pernar, M. i Frančišković, T. (2008). *Psihološki razvoj čovjeka*. Rijeka: Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Potkonjak, N. i Šimleša, P. (1989). *Pedagoška enciklopedija 2*. Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Rajhval-Bulat, L. i Ajduković, M. (2012). Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkog nasilja među mladima. *Psihologijske teme*, 21 (1), 167-194.
- Ručević, S., Ajduković, M. i Šincek D. (2009). Razvoj Upitnika samoiskaza rizičnog i delikventnog ponašanja mladih. *Kriminologija i socijalna integracija*, 17 (1), 1-11.
- Šverko, B. (1994). *Psihologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šverko, B. i suradnici (2011). *Psihologija*, Zagreb: Školska knjiga.
- Wandle, M., Miller, TC. & Domenico, D. (1992). Suicidal Behavior and Risky Activities among Adolescents. *I Res Adolesc*, 2 (4), 317-330.
- Wunderlich, U., Boenisch, T., Wittchen, H. U. & Carter, R. (2001). Gender Differences in Adolescents and Young Adults with Suicidal Behaviour. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 104 (5), 332-341.
- Žanko N. (1999). *Osnove transakcijske analize*. Zagreb: Alinea.